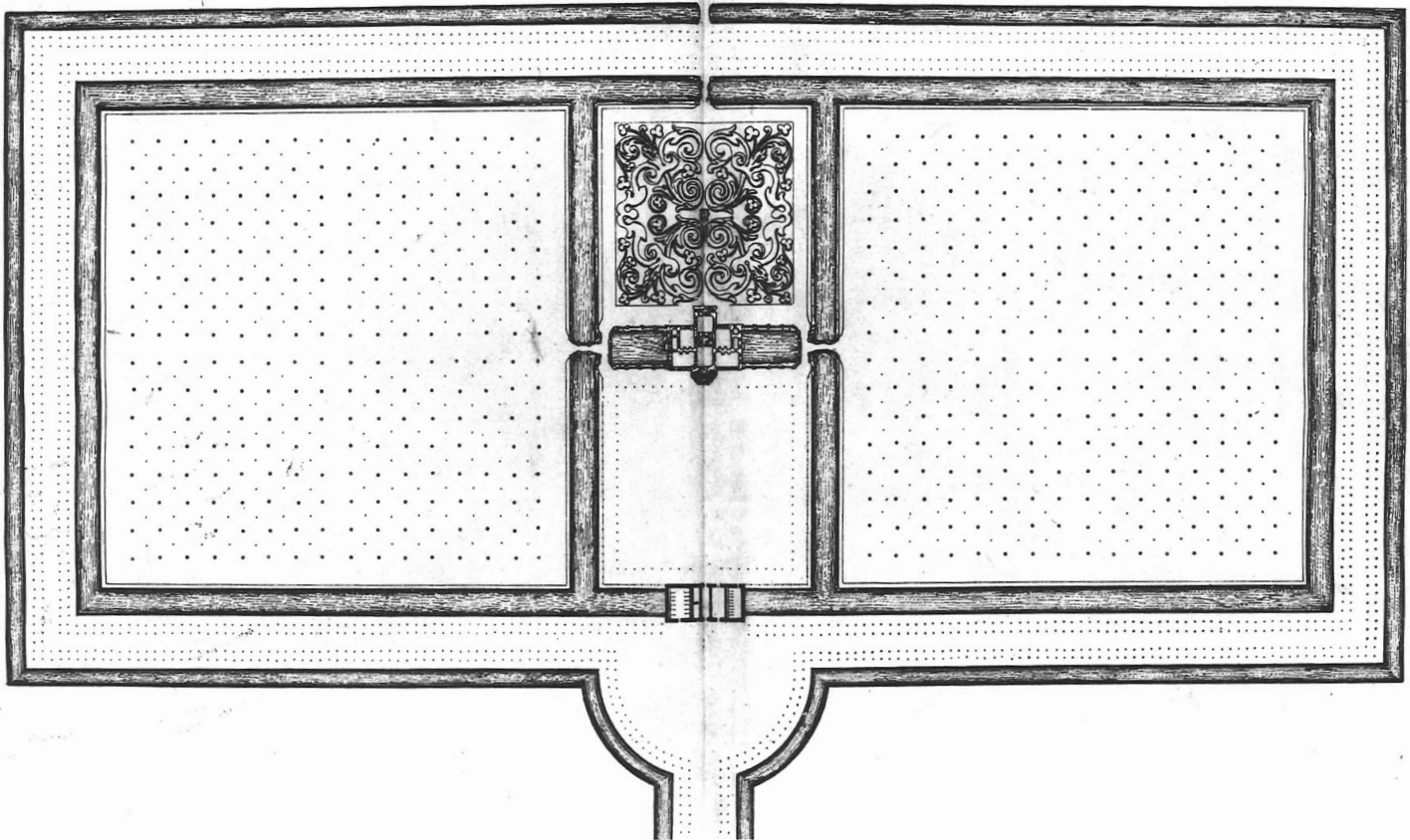

001
De ideale buitenplaats,
modelplattegrond door
Philips Vingboons, 1674.

001
The ideal country estate:
a model ground plan by
Philips Vingboons, 1674.

Een vermaeckelijk uitzicht Landschap en compositie in het ontwerp van Hollandse buitenplaatsen

Gerdy Verschuure

In de zeventiende eeuw ontstond onder de bemiddelde burgers van de Republiek een nieuwe mode: het bezit en onderhoud van een buitenplaats. Een buitenplaats wordt gedefinieerd als een compositie van een aanzienlijk woonhuis met ontworpen tuin, tuinsieraden en bijgebouwen.¹ Buitenplaatsen lagen meestal niet zelfstandig in het landschap, maar werden in concentraties aangelegd, zoals we op zeventiende- en achttiende-eeuwse Hoogheemraadschapskaarten kunnen zien. Rond Amsterdam waren ze te vinden op de Amsteloevers en in de Watergraafmeer, iets verder van de stad af langs rivieren als de Vecht, Angstel, Gaast, Gein, Holendrecht en de Trekvaart, aan de Herenweg langs het Wijkermeer, alsook in ontginningslandschappen als de zandafgraving van 's Gravenland en de droogmakerijen Beemster, Zijpe en Purmer.² Rond Haarlem en Leiden treffen we buitenplaatsen aan op de strandwallen en langs de binnenduinrand, voorbij Den Haag tot in Naaldwijk, maar ook langs de Rijn bij Leiden en langs uitvalswegen vanuit Rotterdam ontstaan bescheiden buitenplaatslandschappen, zoals in Kralingen. Het gaat om een wijdverbreide mode die zijn invloed had op de verschijningsvorm van het zeventiende-eeuwse Hollandse landschap.

Niet alleen het aantal, maar ook de compositie, vorm en oriëntatie van de buitenplaatsen zijn globaal af te lezen uit deze Hoogheemraadschapskaarten. En die lopen zeer uiteen: van de omvangrijke buitenplaatsen Zorgvliet of Duinrell tot de smalle kavels van Hofwijck of het vierkante Vredenburg in de Beemster. Hoewel ontwerpers veelal uitgingen van rationeel geordende modelontwerpen met een nadruk op symmetrie en harmonie, zoals de ideale tuinontwerpen van Philips Vingboons³ en Pieter de la Court van der Voort,⁴ kwam er toch een grote diversiteit aan tuinplattegronden tot stand. De Jong stelt dat de landschappelijke situering hierbij een doorslaggevende rol speelde, maar werkt dit niet verder uit.⁵ Deze stelling is evenwel zeer interessant: wat was de invloed van het landschap op oriëntatie, posi-

¹ Dit is een verkorte versie van de definitie die door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg voor de Verfi-ningsopgave Historische Buitenplaatsen werd opgesteld. Ik zal met het oog op de leesbaarheid de term 'buitenplaats' gebruiken zonder onderscheid te maken tussen landgoed, kasteel, buitenplaats of hofstede.

² M. Glaudemans, *Amsterdams Arcadia, de ontdekking van het achterland*. Nijmegen (SUN) 2000.

³ Afbeeldingen van Ph. Vingboons en I. Vingboons uit *Afbeeldingen der Voornaemste gebouwen* (Amsterdam 1674, I 53a, I 56), in: K. Ottenheim, *Philips Vingboons, architect*. Zutphen (Walburg Pers) 1989, pp. 222-224.

⁴ P. de la Court van der Voort, *Byzondere aenmerkingen wegens het aenleggen van pragtige en gemeene landhuizen, luthoven, plantagien en aenklevende Cieraden (...)*. Leiden (Kallewier e.a.) 1737.

⁵ E. de Jong, *Natuur en kunst. Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur 1650-1749*. Bussum (Thoth) 1993, p. 42.

A pleasing view Landscape and composition in the design of Holland's country estates

Gerdy Verschuure

In the seventeenth century a new fashion developed among the well-to-do citizens of the Dutch Republic: owning and maintaining a country estate. This term (*buitenplaats*, literally 'outside place', in Dutch) has been defined as a substantial residence with a designed garden, garden ornaments and outbuildings.¹ Country estates were not usually isolated structures in the landscape, but were built in clusters, as we can see from seven-teenth- and eighteenth-century water-board maps. In the area round Amsterdam they could be found on the banks of the River Amstel and in Watergraafmeer, somewhat further from the city along waterways such as the Vecht, the Angstel, the Gaasp, the Gein, the Holendrecht and the Trekvaart barge canal, on Herenweg along Wijkermeer and in reclamation areas such as the 's Gravenland sand quarry and the Beemster, Zijpe and Purmer polders.² Round Haarlem and Leiden we find country estates on the sand ridges and along the inner dunes, beyond The Hague and as far as Naaldwijk; modest country estate landscapes also developed along the Old Rhine near Leiden and along main roads out of Rotterdam, for instance in Kralingen. This widespread fashion was to affect the appearance of Holland's seven-teenth-century landscape.

Not just the number of country estates, but also their composition, shape and orientation, can be read in general terms from the water-board maps. And these vary greatly – from the vast Zorgvliet and Duinrell estates to the narrow plots of Hofwijck, or the square Vredenburg estate in the Beemster polder. Although designers often used rationally organised models that emphasised symmetry and harmony, such as the ideal garden designs by Philip Vingboons³ and Pieter de la Court van der Voort,⁴ garden plans were still very diverse. De Jong has said that location in the landscape played a crucial part in this, but does not go into further detail.⁵ And yet this is a highly interesting statement. How did the landscape influence the orientation, position, shape and composition

¹ This is an abbreviated version of the definition by the *Rijksdienst voor de Monumentenzorg* (National Department for the Preservation of Monuments and Historic Buildings) for the Historic Country Estates Detailing. For simplicity's sake I will use the term 'country estate' throughout, making no distinction between country estates, country homes, castles or farmsteads.

² M. Glaudemans, *Amsterdams Arcadia: de ontdekking van het achterland*, Nijmegen, SUN, 2000.

³ Illustrations by P. Vingboons and I. Vingboons from *Afbeeldingen der Voornaemste gebouwen* (Amsterdam 1674, I 53a, I 56), in K. Ottenheim, *Philips Vingboons, architect*, Zutphen, Walburg Pers, 1989, pp. 222-224.

⁴ P. de la Court van der Voort, *Byzondere aenmerkingen wegens het aenleggen van pragtige en gemeene landhuizen, luthoven, plantagien en aenklevende Cieraden (...)*, Leiden, Kallewier et al., 1737.

⁵ E. de Jong, *Natuur en kunst. Nederlandse tuin en landschapsarchitectuur 1650-1749*, Bussum, Thoth, 1993, p. 42.

tie, vorm en samenstelling van de zeventiende-eeuwse Hollandse buitenplaats? En zou je een stap verder kunnen gaan en stellen dat aan buitenplaatsen in dezelfde landschappen vergelijkbare compositorische keuzes ten grondslag lagen, waardoor je ze in groepen naar landschapstype kunt indelen?

In deze bijdrage onderzoek ik de relatie tussen huis, tuin en landschap, ervan uitgaande dat een buitenplaats niet ophield bij de grens van de tuinaanleg, maar met de omgeving was verbonden door wegen, waterwegen en *vista's*, waarmee deze een onderdeel werden van de compositie van de buitenplaats zelf. Historische kaarten en prenten vormen de basis voor dit vergelijkend onderzoek, samen met historische geschriften en huidig architectuurhistorisch onderzoek. Inzicht in de ruimtelijke opbouw van buitenplaatslandschappen en afzonderlijke buitenplaatsen kan immers bijdragen aan het zichtbaar maken en eventueel versterken van landschappelijke structuren die gebaseerd zijn op historische buitenplaatsen. Met het oog hierop werd een typologie van buitenplaatsen opgesteld op basis van hun relatie met het kustlandschap van Holland. Dit gebeurde in 2007 in het kader van het Belvédèreproject 'Landgoederen Verbinden' van Vista Landschapsarchitectuur en Stedenbouw en de Faculteit Bouwkunde van de TU Delft, waar dit onderzoek thans wordt voortgezet door dieper in te gaan op de zeventiende-eeuwse Hollandse buitenplaatsen.⁶

Literatuurstudie en methode

Hoewel onze kennis van de relatie tussen landschap en buitenplaats vooral sinds het uitkomen van het Bronnenonderzoek historische buitenplaatsen⁷ flink is toegenomen, ontbreekt nog altijd een gedetailleerde studie naar compositie, vorm en positie van buitenplaatsen in relatie tot het landschap. In 1946 maakte Bijhouwer een inventarisatie van buitenplaatsen in Nederland op basis van de belangrijkste landschappen; Glaudemans ging op vergelijkbare wijze te werk voor de buitenplaatsen rond Amsterdam.⁸ Verschillende auteurs publiceerden studies per landschapstype, waarin deels wordt ingegaan op de ruimtelijke compositie van de buitenplaatsen: Van Lutternvelt over die langs de Vecht,⁹ Van Geest en anderen over die aan het oude Wijkermeer,¹⁰ Kruizinga en Schmidt over die in de Watergraafsmeer,¹¹ Immerseel c.s. over de Zuid-Hollandse en Glaudemans en Bertram over de Noord-Hollandse buitenplaatsen,¹² Reh c.s. over de buitenplaatsen in de droogmakerijen van Noord-Holland,¹³ en nog vele anderen.¹⁴ Blijdenstijn ging een stap verder door in groter verband de relatie tussen ruimtelijke opbouw en landschap te analyseren van de Utrechtse buiten-

plaatsen, maar bewoog zich op een vrij grote schaal.¹⁵ In het algemeen kan worden gesteld dat het recente onderzoek te weinig houvast biedt om de relatie tussen buitenplaats en landschap fundamenteel te benoemen en in categorieën in te delen. Wat de specifieke kenmerken waren van buitenplaatsen in een bepaald landschap is nog niet uitgewerkt. Hiervoor is nader onderzoek noodzakelijk.

Buitenplaatsen per landschapstype

In 1737 betoogde tuinamateur Pieter de la Court van der Voort dat een buitenplaats 'welgelegen' moest zijn. Een goede grondsoort, oriëntatie en ligging ten opzichte van de stad vormden samen de belangrijkste vestigingsfactoren. Deze factoren waren algemeen geformuleerd en er dus niet op gericht om een type landschap als 'ideaal' te benoemen. De vraag was nu welk landschap in Holland als ideaal werd beschouwd: het strandwallenlandschap achter de kust, het slagenlandschap van de veenpolders, de oevers langs de rivieren of de vruchtbare klei in de droogmakerijen? Omdat er geen kaarten uit die tijd zijn die de buitenplaatsen eenduidig in beeld hebben gebracht, zijn we ter beantwoording van deze vraag begonnen met de inventarisatie van alle bestaande en verdwenen buitenplaatsen, hosteden, landgoederen, alsook verbouwde kastelen uit de zeventiende en begin achttiende eeuw.¹⁶ Daar toe werd de lijst in een gegeoreferent systeem ingevoerd (GIS). Vervolgens werd dit geprojecteerd op geomorfologische kaarten van Holland omstreeks 1700.¹⁷

Het geomorfologische landschap van Holland in de zeventiende eeuw kende een aantal verschillende ondergronden, zoals veengebied, meren en droogmakerijen, getijden- en riviervlakten en duinlandschappen met daarin hoge en lage duinen, strandwallen en -vlakten. De cultuurlandschappen die in de loop van de tijd op deze uiteenlopende ondergronden door ontginning waren ontstaan, kregen elk hun eigen ruimtelijke karakteristieken. Zo werd het veenlandschap van Holland vergraven in de smalle, langwerpige kavels van het slagenlandschap. De meren, die deels een natuurlijke oorsprong hadden en deels door afgraving waren ontstaan, werden drooggelegd en vervolgens werden de drooggevallen gronden in een blokvormig patroon verkaveld. De oevers van de rivieren waren door de afzetting van sediment hoger en steviger dan het naastliggende landschap (veelal veen) met zijn smalle, langwerpige kavels. Het kustlandschap kende met zijn hoge en lage duinen afgewisseld door strandvlakten het grootste hoogteverschil van Holland. Ontwatering

6
P. van Veen, P. van Baaren, M. Zondervan en G. Verschuure, *Gids Landgoederenzone, Zuid- en Noord-Holland*. Amsterdam (Plantijn Casparie) 2007; idem, *Visie Landgoederenzone, Zuid- en Noord-Holland*. Amsterdam (Plantijn Casparie) 2007. De auteur van dit artikel werkt aan een proefschrift getiteld *Welgelegen, een landschapsarchitectonisch onderzoek naar de Hollandse buitenplaats (1630-1730)*, dat deel uitmaakt van het onderzoeksprogramma Heritage Landscapes van de sectie Landschapsarchitectuur aan de Faculteit Bouwkunde van de TU Delft.

7
Bronnenonderzoek van de RdMz, nu RCE (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

8
J.T.P. Bijhouwer, *De Nederlandsche Buitenplaats*. Amsterdam (Allert de Lange) 1946; Glaudemans, *Amsterdams Arcadia* (noot 2).

9
R. van Lutternvelt, *De buitenplaatsen aan de Vecht*. Lochem (De Tijdstroom) 1948.

10
Jan van Geest e.a., *Verloren uitzicht. Bloei en teloorgang van het Wijkermeer*. Amsterdam (De Prom) 2002.

11
J.H. Kruizinga, *Watergraafsmeer, de geschiedenis van een polder*. Amsterdam (Buijten & Schipperheijn) 1971; F. Schmidt, 'Hollands Arcadië. Achttiende-eeuwse Amsterdamse buitenplaatsen', in: *OverHolland 10/11*. Amsterdam (SUN) 2011, pp. 172-196.

12
R. van Immerseel, J. Stöver en H. Tromp, 'Buitenplaatsen in Zuid Holland', in: J. Stöver (red.), *Kastelen en buitenplaatsen in Zuid Holland*. Zutphen (Walburg Pers) 2000, p. 45 e.v.; Glaudemans, *Amsterdams Arcadia* (noot 2); C. Bertram, *Noord-Hollands Arcadia*. Alphen aan den Rijn (Canalietto) 2005.

13
Wouter Reh, Clemens Steenberg en Diederik Aten, *Zee van land. De droogmakerij als atlas van de Hollandse landschapsarchitectuur*. Wormer (Uitgeverij Noord-Holland) 2005.

14
Met deze aanpak traden de auteurs in de voetsporen van oude achttiende-eeuwse werken als *Het Verheerlijkt Watergraafsmeer* en *Het zegenpralant Kennemerlant*.

15
R. Blijdenstijn, *Tastbare tijd. Cultuurhistorische atlas van de provincie Utrecht*. Utrecht (PlanPlan) 2005.

16
De lijst van verdwenen en nog bestaande buitenplaatsen werd opgesteld op basis van informatie van de RCE aangevuld met informatie uit historisch-topografische kaarten en gecombineerd met architectuurhistorisch onderzoek. Deze lijst vormt een tussenstadium van het huidige onderzoek. De deelkaarten en de inventarisatie van buitenplaatsen bij dit artikel zijn samengesteld door de auteur, Joris Wiers en Joris Rienks. De geomorfologische onderlegger werd samengesteld door Otto Diesfeldt en Iskandar Pané.

17
De kaart met het landschap rond 1700 werd samengesteld op basis van de studie: G. Borger e.a., 'Twaalf eeuwen ruimtelijke transformatie in het westen van Nederland in zes kaartbeelden: landschap, bewoning en infrastructuur in 800, 1200, 1500, 1700, 1900 en 2000', *OverHolland 10/11*. Amsterdam (SUN) 2011, pp. 4-101, met aanpassingen door I. Pané en O. Diesfeldt.

of Holland's seventeenth-century country estates? And could it actually be said that country estates in the same landscapes were based on similar compositional choices, so that they can be grouped according to type of landscape?

This paper will examine the relationship between houses, gardens and landscapes, on the assumption that a country estate did not stop at the boundary of the garden but was linked to the surrounding area by roads, waterways and vistas, which thus became part of the estate's composition. Historical maps and prints form the basis for this comparative study, together with historical writings and present-day research into architectural history. An understanding of the spatial structure of country estate landscapes and individual estates can help reveal and perhaps enhance landscape structures based on historical country estates. With this aim in mind, a typology of country estates has been drawn up in the light of their relationship to Holland's coastal landscape. This was done in 2007 as part of the Belvédère project 'Linking up Country Estates' carried out by Vista Landscape Architects and Urban Planning and the Faculty of Architecture at Delft University of Technology, where the study is now being continued by taking a closer look at Holland's seventeenth-century country estates.⁶

Literature study and method

Although our knowledge of the relationship between landscapes and country estates has greatly increased especially since the publication of the studies on historical estates,⁷ there is still no detailed study of the composition, shape and position of country estates in relation to the landscape. In 1946 Bijhouwer produced an inventory of country estates in the Netherlands based on the main types of landscape, and Glaudemans has done similar work on the estates round Amsterdam.⁸ Various authors have published studies on individual types of landscape, sometimes discussing the spatial composition of the estates: Van Lutternvelt on the ones along the River Vecht,⁹ Van Geest and others on the ones on the former Wijk-ermeer,¹⁰ Kruizinga and Schmidt on the ones in Watergraafsmeer,¹¹ Immerseel *et al.* on the estates in South Holland and Glaudemans and Bertram on the ones in North Holland,¹² Reh *et al.* on the estates in the North Holland polders,¹³ and many others.¹⁴ Blijdenstijn went further by analysing the relationship between spatial structure and landscape in Utrecht country estates more broadly; but the scale he adopted was rather large.¹⁵ In general it may be said that recent research does not provide a sufficient basis to describe the relationship between country estates and the land-

scape in fundamental terms and divide it into categories. The specific features of country estates in a given landscape have not yet been defined. This will require further research.

Country estates according to type of landscape

In 1737, garden-lover Pieter de la Court van der Voort stated that a country estate should be 'well situated'. The main factors were the right type of soil, orientation and location in relation to the city. These factors were formulated in general terms and hence not intended to identify any particular type of landscape as 'ideal'. The question, then, was which type of landscape in Holland was to be considered ideal: the sand ridge landscape behind the coast, peat bog reclamation landscape (*slagenlandschap*) in the peatland polders, the river banks or the fertile clay in the polders? Since there are no maps from the time that show the country estates unequivocally, we set about answering this question by making an inventory of all the existing and now vanished country estates, country homes, farmsteads and rebuilt castles from the seventeenth and early eighteenth centuries.¹⁶ This was then entered in a georeferenced system (GIS) and projected onto geomorphological maps of Holland around 1700.¹⁷

Holland's seventeenth-century geomorphological landscape had a variety of subsoils, such as peatlands, lakes and polders, tidal and flood plains and dune landscapes consisting of dunes and sand ridges and strand-flats. The cultural landscapes that had developed on these various subsoils through reclamation over time each acquired their own spatial characteristics. Thus Holland's peatlands were turned into the narrow, oblong plots of the peat bog reclamation landscape. The lakes, some of them natural and some created by excavation, were drained, and the reclaimed land was divided up in a block-like pattern. Sedimentation had left the river banks higher and firmer than the adjoining (often peat) landscape with its narrow, oblong plots. With high and low dunes alternating with strand-flats, the coastal landscape displayed the greatest differences in height in Holland. Drainage often took place in an irregular block-like pattern.

From the combination of country estates, subsoils and cultural landscapes we can conclude that country estates were built in all of Holland's typical landscapes. The soil in a 'well situated' place could thus be peat, sand or clay. What is also striking is that many country estate landscapes developed at the boundary between two landscapes. What was the relationship between the estate and the landscape? To obtain a clearer

6
P. van Veen, P. van Baaren, M. Zondervan and G. Verschuure, *Gids Landgoederenzone, Zuid- en Noord-Holland*, Amsterdam (Plantijn Casparie) 2007; *id.*, *Visie Landgoederenzone, Zuid- en Noord-Holland*. Amsterdam (Plantijn Casparie) 2007. The author of this article is working on a dissertation entitled *Welgelegen, een landschapsarchitectonisch onderzoek naar de Hollandse buitenplaats (1630-1730)*, as part of the Heritage Landscapes research programme conducted by the Landscape Architecture section of the Faculty of Architecture at Delft University of Technology.

7
National Department for the Preservation of Monuments and Historic Buildings, now the Cultural Heritage Agency of the Netherlands (RCE).

8
J. T. P. Bijhouwer, *De Nederlandse Buitenplaats*, Amsterdam, Allert de Lange, 1946; Glaudemans, *Amsterdams Arcadia* (note 2).

9
R. van Lutternvelt, *De buitenplaatsen aan de Vecht*, Lochem, De Tijdstroom, 1948.

10
Jan van Geest *et al.*, *Verloren uitzicht: bloei en teloorgang van het Wijk-ermeer*, Amsterdam, De Prom, 2002.

11
J. H. Kruizinga, *Watergraafsmeer, de geschiedenis van een polder*, Amsterdam, Buijten & Schipperheijn, 1971; F. Schmidt, 'Dutch Arcadia. Amsterdam and villa culture', in *OverHolland 10/11*, Amsterdam, SUN, 2011, pp. 172-195.

12
R. van Immerseel, J. Stöver and H. Tromp, 'Buitenplaatsen in Zuid Holland', in J. Stöver (ed.), *Kastelen en buitenplaatsen in Zuid-Holland*, Zutphen, Walburg Pers, 2000, pp. 45 ff.; Glaudemans, *Amsterdams Arcadia* (note 2); C. Ber-

tram, *Noord-Hollands Arcadia*, Alphen aan den Rijn, Canaletto, 2005.

13
Wouter Reh, Clemens Steenbergen and Diederik Aten, *Zee van land, de droogmakerij als atlas van de Hollandse landschapsarchitectuur*, Wormer, Uitgeverij Noord-Holland, 2005.

14
In adopting this approach, the authors were taking their cue from such old eighteenth-century works as *Het Verheerlijkt Watergraafsmeer* and *Het zegen- prevalent Kennemerlant*.

15
R. Blijdenstijn, *Tastbare tijd: cultuurhistorische atlas van de provincie Utrecht*, Utrecht, PlanPlan, 2005.

16
The list of now vanished and still existing country estates was based on information from the RCE and from historical topographical maps, in combination with architectural history research. The list is an intermediate stage for the present study. The sectional maps and the inventory of country estates for this article were produced by the author, Joris Wiers and Joris Rienks. The underlying geomorphological geometry was produced by Otto Diesfeldt and Iskandar Pané.

17
The map of the landscape around 1700 was produced on the basis of the study by G. Borger *et al.*, 'Twelve centuries of spatial transformation in the western Netherlands, in six maps: landscape, habitation and infrastructure in 800, 1200, 1500, 1700, 1900 en 2000', in *OverHolland 10/11*, Amsterdam, SUN, 2011, pp. 4-101, with adaptations by Iskandar Pané and Otto Diesfeldt.

verloopt veelal langs een onregelmatig blokvormig patroon.

We kunnen op grond van de combinatie van buitenplaatsen, ondergrond en cultuurlandschappen constateren dat in alle karakteristieke landschappen van Holland buitenplaatsen werden aangelegd. De bodem van een 'welgelegen' plek kon dus bestaan uit veen, zand of klei. Ook valt op dat veel buitenplaatslandschappen tot stand kwamen op de grens van twee landschappen.

Hoe verhiel den buitenplaats en landschap zich tot elkaar? Om daar inzicht in te krijgen zijn per landschappelijke overgang twee varianten naast elkaar geplaatst, waarbij één buitenplaats centraal staat om de specifieke ruimtelijke elementen te kunnen benoemen. Om de buitenplaatsen zo goed mogelijk te kunnen vergelijken hebben we ze zo gekozen dat ze een aantal belangrijke overeenkomsten vertonen: ze zijn aangelegd tussen circa 1640 en 1690¹⁸ of hebben in die periode een aanzienlijke transformatie ondergaan; ze zijn gebouwd door aanzienlijke burgers uit de steden die interesse hadden in de nieuwe classicistische ontwerpstyl; ze zijn aangegeven op nog beschikbare (topografische) kaarten.¹⁹ De ligging in het landschap maakte het grootste verschil uit tussen de buitenplaatsen. Hun ruimtelijke kenmerken werden vervolgens op historische afbeeldingen ingetekend en met elkaar vergeleken, zoals de (mogelijke) elementaire geometrische structuur, hoofdas, zichtlijnen, vorm en maatvoering, positie van het hoofdhuis en eventueel belangrijke tuinelementen. Ook werden specifieke kenmerken van het natuurlijke landschap (geomorfologie), het cultuurlandschap (de ontginningvorm) en de belangrijke infrastructures, zoals wegen en waterwegen, per buitenplaats getekend. Op basis van de historische kaarten en plattegronden en/of vogelvluchten, gecombineerd met bestaand historisch onderzoek, is een analyse per groep gemaakt.²⁰

1. Wegen of waterwegen en het slagenlandschap

In zijn reisverhaal van 1726 zegt Haller over de Vecht: 'Unter allen Strassen in Holland ist diese die anmuthigste.'²¹ De rivier werd destijds gezien als een doorgaande weg. Langs bekende waterwegen als Vecht, Amstel, Gaast en Gein ten zuidoosten van Amsterdam, het Spaarne nabij Haarlem, de Oude Rijn rond Leiden en de Vliet en Schie rond Den Haag en Rotterdam verschenen buitenplaatslandschappen.²² Positie, maat en oriëntatie van de buitenplaatsen aan de rivieren werden bepaald door de kenmerken van het cultuurlandschap: de slagen- of copeverkaveling en de rivieroevers. De woonhuizen en theekoepels werden direct aan de rivieroever gebouwd, zoals we

op de afbeeldingen in *De Zegepralende Vecht* kunnen zien. Doordat de strook tussen weg en rivier vaak nogal smal was, werden overtuinen aan de landzijde van de weg aangelegd. Een centrale as, die beide tuinen met elkaar verbond, was veelal min of meer loodrecht op de rivier georiënteerd, waardoor de middenassen de lange lijnen van het landschap volgden. De globale afmetingen van deze buitenplaatsen bedroegen 2 tot 6 ha.²³

Niet alleen een waterweg vormde de basis. Op verschillende plaatsen zijn langs landwegen, met name uitvalswegen zoals in de Rotterdamse wijk Kralingen, langs de Schiedamse Hoge Zeedijk nabij Hoboken en de Van Vredenburgweg / Juliaantje in Rijswijk, vergelijkbare patronen bij de buitenplaatsen waar te nemen.

2. Nieuw ontgonnen zeventiende-eeuwse landschappen

'Naderhand heeft den almogenden God de Beemster van alles zo overvloedig gezegent, dattet nu genoegzaam het groote Lusthof van Noordt Holland is (...) en datter geen vermaakelyker ende lustzinniger weg in Hollandt en is, als den Volgerweg in de Beemster, daar alle die schoone heerlyke huizen en Boomgaarden gebouwt zyn', schreef Leeghwater.²⁴ Verschillende droogmakerijen in Holland werden gebruikt als een locatie voor de aanleg van buitenplaatsen, die door de investeerders in de droogmakerij veelal als een belegging werden gezien. De kaart van de Beemster toont ongeveer 46 buitenplaatsen, zoals Vredenburg. De Watergraafsmeer telde circa 130 grotere en kleinere buitenplaatsen en van andere droogmakerijen zijn eveneens afbeeldingen met verschillende buitenplaatsen te vinden.²⁵ Ook in de droogmakerijen in het zuidelijke deel van Holland werden kleine buitenplaatsen aangelegd – van de Driemanspolder werd gezegd dat hij 'vermaakelijke Buitenplaatzen' kende –, zij het in veel beperktere mate dan in het Noorderkwartier.²⁶

De rechthoekige of meer blokvormige structuur van de droogmakerijen legde maat en vorm op aan de compositie van de buitenplaatsen, zoals waar te nemen is op de kaart van de buitenplaatsen in de Beemster. Landwegen waren van belang voor de buitenplaatslandschappen in de droogmakerijen: de Volgerweg in de Beemster, de Middenweg in de Watergraafsmeer en de Voorweg in de Driemanspolder werden bezongen als 'lustzinnige wegen'. Want al kon men vanuit de steden naar de droogmakerijen varen, dan nog was de buitenplaats niet direct bereikbaar vanwege het verschil in waterpeil. De afmetingen van de tuinen waren er minder omvangrijk, tussen 1 en 5 ha groot.²⁷ Ook in de zandafgraving van 's Gravenland werd de kavelstructuur van de afgraving gevolgd voor de aanleg van buitenplaatsen.

18

In de periode van 1640 tot 1690 werd de tweede generatie buitenplaatsen aangelegd, waarvoor de stadhoudelijke paleizen, zoals Honselersdijk en andere, als voorbeeld konden dienen. Aan het einde van de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw constateerden we een teruggang van het aantal buitenplaatsen in verband met teruglopende financiën.

19

Hoewel aan de accurateste van de topografische kaarten kan worden getwijfeld, vormen zij niettemin de betrouwbaarste bron. In schilderijen en gravures en dergelijke werd de werkelijkheid vaak aangepast ter wille van de compositie van het schilderij. Zie E. de Jong, M. Dominicus-van Soest e.a., *Aardse paradijzen. De tuin in de Nederlandse kunst*. Tentoonstellingscatalogus Frans Halsmuseum, Haarlem/ Enschede 1999.

20

Dit gaat verder dan de huidige indelingen in groepen waarbij de functie van het hoofdhuis, de oorsprong of de eigenaren het indelingscriterium vormen. Zie hiervoor: Jhr. H.W.M. van der Wijck, *De Nederlandse buitenplaats. Aspecten van ontwikkeling, bescherming en herstel*. Dissertatie TU Delft 1974, Alphen aan den Rijn (Canaletto) 1982; De Jong, *Natuur en kunst* (noot 5); V. Bezemer Sellers, *Courtyl gardens in Holland (1600-1650)*. Amsterdam/ Woodbridge (Architectura & Natura) 2001.

21

De Jong, *Natuur en kunst* (noot 5), pp. 159-160.

22

Langs onder andere het Juliaantje en de Van Vredenburgweg bij Rijswijk en het Oliphantspad bij Amsterdam werden buitenplaatsen aangelegd met dezelfde opbouw, ook al lagen ze niet direct aan waterwegen. Daarom worden die buitenplaatsen in deze groep opgenomen.

23

Zie bijvoorbeeld de vogelvluchtkaart *Het Oud Adelijk Huys en Ridderhofstad Ter Meer* door Hendrik de Leth, Amsterdam 1739, opgenomen in: M. Donkersloot-de Vrij, *De Vechtstreek. Oude kaarten en de geschiedenis van het landschap*. Weesp (Heureka) 1985, pp. 96-97.

24

Jan Adriaansz Leeghwater, 'Haerlemmermeerboeck', in: C. van der Woude, *Kronyck van Alckmaer* (1658). Fotografische herdruk, Alkmaar (Ter Burg) 1973, p. 21, nr. 67 (ook www.dbnl.org/tekst/leeg001haer01_01/leeg-001haer01_01_0004.php, geraadpleegd 27 februari 2012).

25

Glaudemans, *Amsterdams Arcadia* (noot 2), p. 184.

26

A.J. van der Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, deel 3, Gorinchem (Noorduyn) 1841, p. 519: 'niet alleen zeer aanzienlijk door deszelfs vrugtbaare Zaai- en weilanden, maar ook door de vermaakelijke Buitenplaatzen en schoone Boerenwooningen aan den rijweg van Gouda, Rotterdam, Gorinchem, Schoonhoven, Oudewater naar 's Gravenhage'. Hoewel omschreven als buitenplaatsen zijn ze op de kaarten uit die tijd als boerderijen afleesbaar.

27

Hetzelfde beeld is waar te nemen in de Watergraafsmeer, zie www.polderspoeren.nl/buitens (6 april 2012).

002

De buitenplaatsen van Holland en het geomorfologische landschap rond 1700. Inventarisatie van de buitenplaatsen door Gerdy Verschuure, Joris Wiers en Joris Rienks, uitgevoerd op basis van de Mip/Msp (RCE), historische kaarten en onderzoek. De geologische onderlegger werd samengesteld door Iskandar Pané en Otto Diesfeldt en is gebaseerd op de kaarten uit: Guus Borger, e.a., 'Twaalf eeuwen ruimtelijke transformatie in het westen van Nederland in zes kaartbeelden. Landschap, bewoning en infrastructuur in 800, 1200, 1500, 1700, 1900, 2000', in: *OverHolland 10/11*. Amsterdam (SUN) 2011, pp. 4-124.

002

Country estates in Holland and the geomorphological landscape around 1700. Inventory of country estates by Gerdy Verschuure, Joris Wiers and Joris Rienks, based on the Cultural Heritage Agency of the Netherlands (RCE) Mip/Msp, historical maps and research. The underlying geological drawing was compiled by Iskandar Pané and Otto Diesfeldt, and is based on the maps in Guus Borger et al., 'Twelve centuries of spatial transformation in the western Netherlands, in six maps: landscape, habitation and infrastructure in 800, 1200, 1500, 1700, 1900 and 2000', in *OverHolland 10/11*, Amsterdam, SUN, 2011, pp. 4-124.

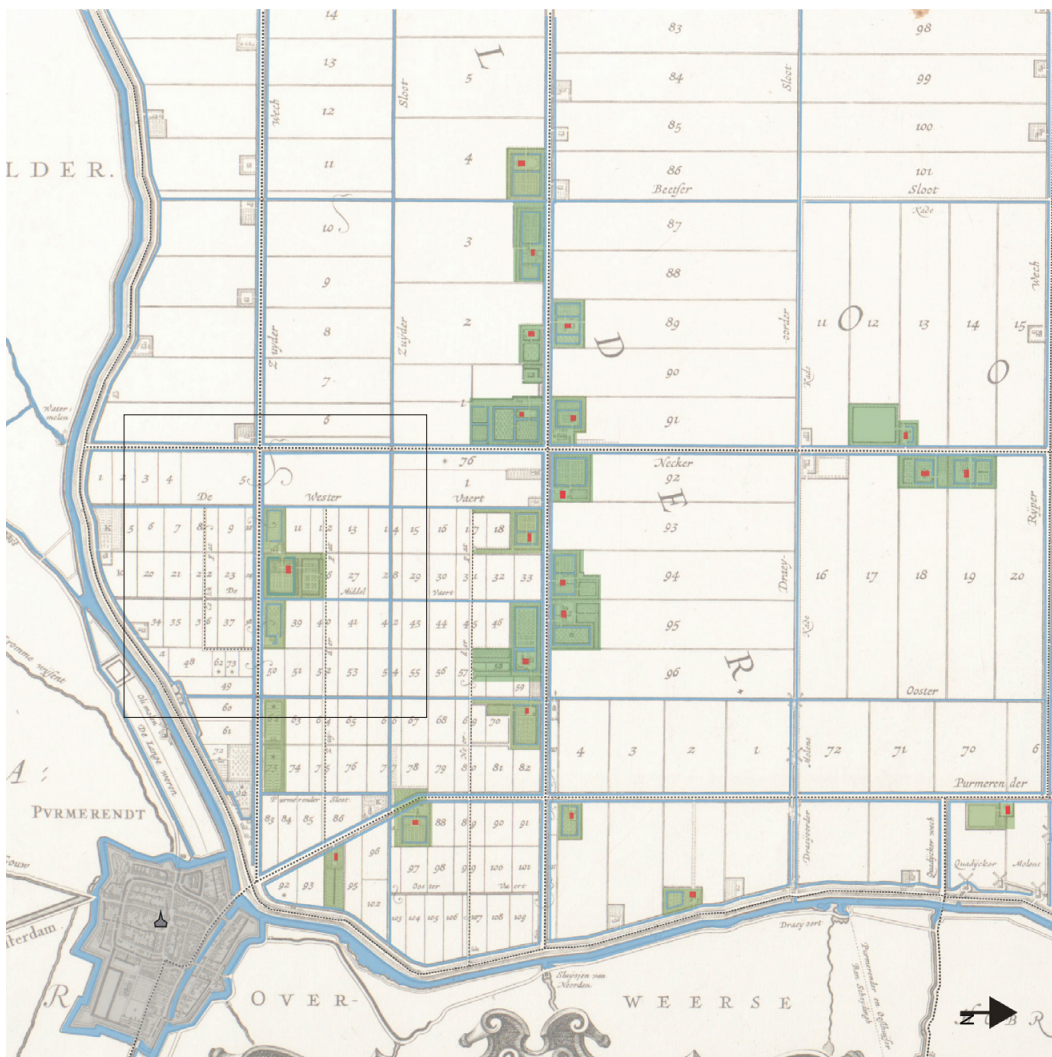
- Water / Water
- Buitenplaats / Estate
- Landhuis / Stately home
- Centrale as / Central axis
- Kerk / Church
- Weg / Road

003

Vlietzone. Bewerking van de kaart 't Hooge Heemraed-
schap van Delfflant, N. en J.
Cruquius, 1712 (Universi-
teitsbibliotheek, Vrije Uni-
versiteit, Amsterdam).
Langs de Vliet werden vele
kleinere buitenplaatsen
gevestigd, zoals Hofwijck,
Hoekenburg, Den Hoonart
en Leeuwenburg. Ook langs
andere rivieren en kanalen
lagen buitenplaatsen, zoals
langs de Vecht, het Spaarne
en de Amstel. De vorm van
de kavels werd bepaald
door de vorm en maat van
het slagenlandschap. De
middenas van de tuinen liep
parallel aan de slagen, lood-
recht op de Vliet. De huizen
van deze buitenplaatsen
stonden pal langs het water,
soms zelfs op een verho-
ging. Tussen 1640 en 1643
liet Constantijn Huygens,
secretaris van stadhouder
Frederik Hendrik, Hofwijck
aanleggen langs de Vliet.
De buitenplaats werd
gebouwd op een langwer-
pige, rechthoekige kavel,
die in het midden werd
doorsneden door een door-
gaande weg. Het deel dat
langs de rivier lag en
waarop het huis stond werd
de boventuin genoemd en
bestond uit waterpartijen,
heggen en boomgaarden.
De benedentuin was regel-
matig beplant met bomen.
De middenas van de tuin
stond loodrecht op de rivier
en vormde de verbinding
tussen beide tuinen. Het
kleine, doch rijzige woon-
huis was goed zichtbaar
vanaf de rivier. Ook in het
interieur werd de ligging
benut: vanuit de salon keek
men uit over de Vliet.

003

The Vliet area. Edited ver-
sion of 't Hooge Heemraed-
schap van Delfflant map, N.
and J. Cruquius, 1712 (Uni-
versity library, VU University,
Amsterdam). Many smaller
country estates, including
Hofwijck, Hoekenburg, Den
Hoonart and Leeuwen-
burg, were established
along the River Vliet. There
were also estates along
other rivers and canals,
such as the Vecht, the
Spaarne and the Amstel.
The shapes of the plots
were determined by the
shape and dimensions of the
strip-by-strip landscape
(*slagenlandschap*). The
central axes of the gardens
ran parallel to the strips, at
right angles to the Vliet. The
houses in these estates
were positioned next to the
water, sometimes even on a
rise. Between 1640 and
1643, stadtholder Frederick
Henry's secretary Constan-
tijn Huygens had Hofwijck
built along the Vliet. The
estate was built on an
oblong, rectangular plot that
was intersected in the mid-
dle by a through road. The
part along the river, where
the house was built, was
known as the upper garden
and consisted of ponds,
hedges and orchards. The
lower garden was regularly
planted with trees. The
central axis of the garden
was at right angles to the
river and formed the link
between the two gardens.
The small but impressive
house was clearly visible
from the river. Advantage
was also taken of the loca-
tion when designing the
interior of the house: the
drawing room looked out
over the Vliet.

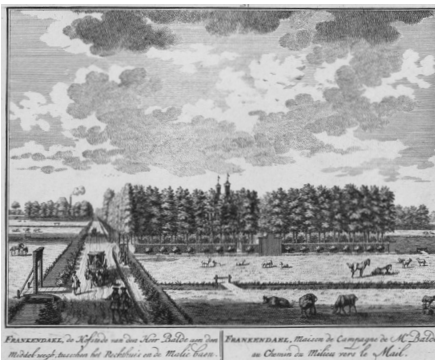
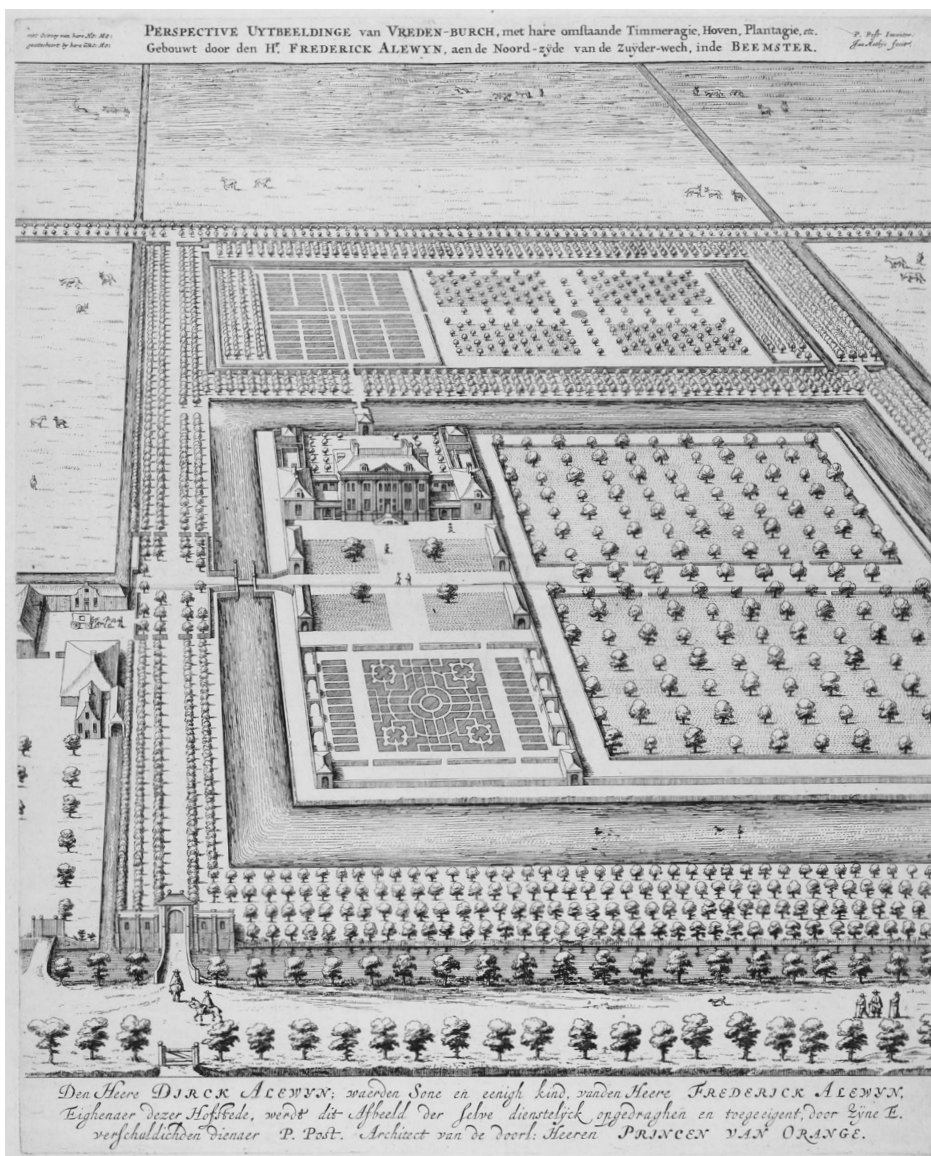
- Water / Water
- Buitenplaats / Estate
- Landhuis / Stately home
- Centrale as / Central axis
- Kerk / Church
- Weg / Road

006

De Beemster. Bewerking van de kaart *Beemsterlants caerten*, D. de Vries, 1644 (Noord-Hollands Archief, Alkmaar). Buitenplaatsen in droogmakerijen werden aangelegd langs de doorgaande wegen, bij voorkeur in de hoger gelegen delen van de polder. In de Beemster waren dit Vredenburg, Het Spaansche Huis en Beemsterlust. De buitenplaatsen kregen veelal een vierkante of rechthoekige vorm, naargelang de maatvoering van de droogmakerij. De buitenplaatsen in de Beemster werden meestal omgracht. In 1639 werd Vredenburg aangelegd door de Amsterdammer Frederick Alewijn naar een ontwerp van Pieter Post. De kavel werd door het graven van sloten opgedeeld in twee eilanden. Op het grootste eiland werden een classicistisch huis, siertuinen en een boomgaard aangelegd. Het kleine eiland bevatte moestuinen en boomgaarden. Een als bescherming tegen de wind geplante dijk omgaf de gehele tuin.

006

Beemster. Edited version of the *Beemsterlants caerten* map, D. de Vries, 1644 (North Holland Archives, Alkmaar). Country estates in dried lake polders were built along the through roads, preferably in the higher parts of the dried lake polder. In Beemster these were Vredenburg, Het Spaansche Huis and Beemsterlust. The estates were often square or rectangular, depending on the dimensions of the polder. Estates in Beemster often had moats. In 1639 Vredenburg was built by the Amsterdammer Frederick Alewijn, to a design by Pieter Post. The plot was divided into two islands by digging ditches. On the larger island there was a classical house with ornamental gardens and an orchard, and on the smaller one kitchen gardens and orchards. The whole garden was shielded from the wind by a dyke planted with vegetation.

007

Vogelvlucht Vredenburg, uit: Pieter Post, *Les ouvrages d'architecture*. Leiden 1715 (Trésor, TU Delft).

008

Frankendael. Gravure door Daniël Stoopendaal, afkomstig uit *Het verheerlijkt Watergraefs- of Diemermeer*, Mattheus Brouërius van Niedek, Amsterdam (Andries en Hendrik de Leth) 1725 (Noord-Hollands archief, Alkmaar). De overgang tussen het agrarische

landschap en de royaal beplante buitenplaatsen schiep sterke ruimtelijke contrasten in de droogmakerijen.

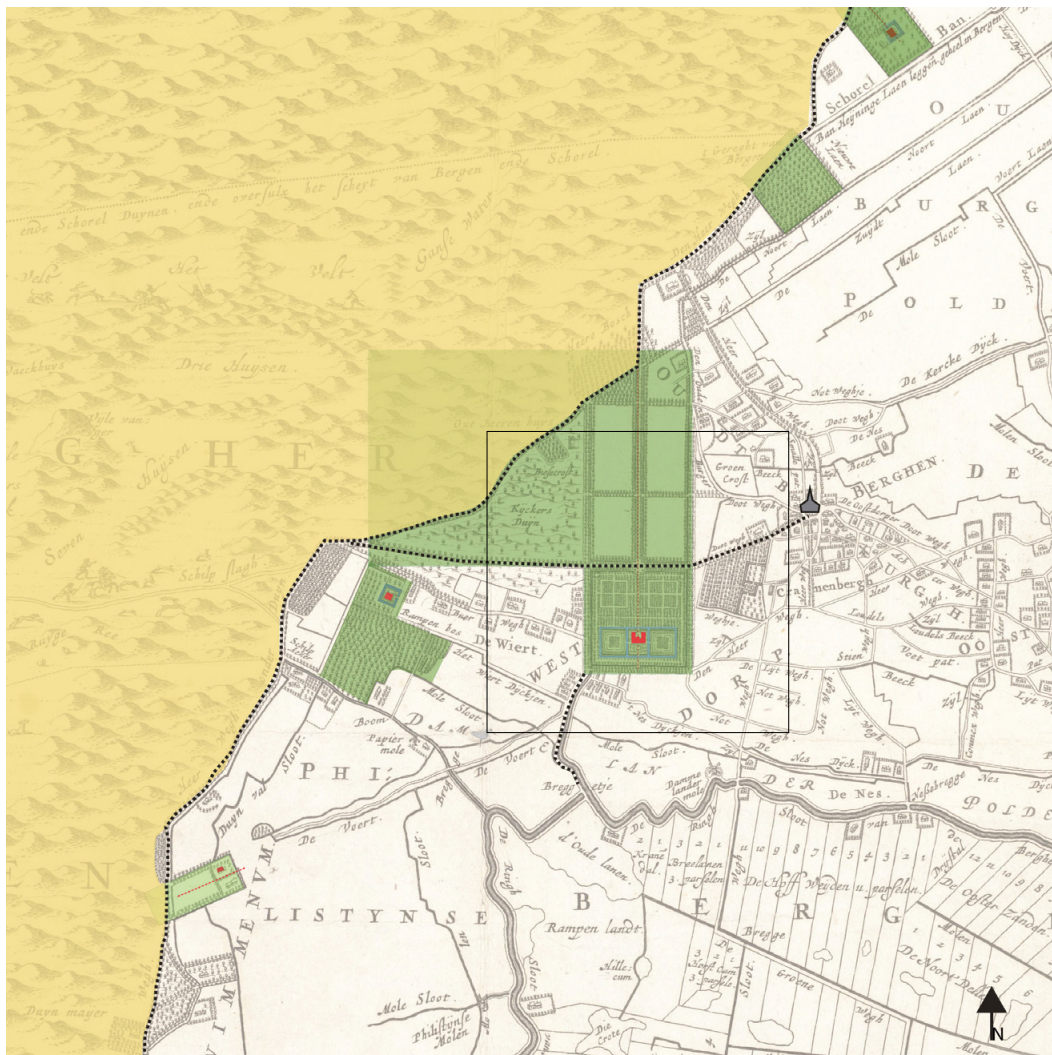
007

Bird's-eye view of Vredenburg, from Pieter Post, *Les ouvrages d'architecture*. Leiden 1715 (Trésor, Delft University of Technology).

008

Frankendael. Engraving by Daniël Stoopendaal, from *Het verheerlijkt Watergraefs- of Diemermeer*, Mattheus Brouërius van Niedek, Amsterdam (Andries and Hendrik de Leth) 1725 (North Holland Archives, Alkmaar). The

transition between the agricultural landscape and the lavish vegetation of country estates created striking spatial contrasts in the dried lake polders.

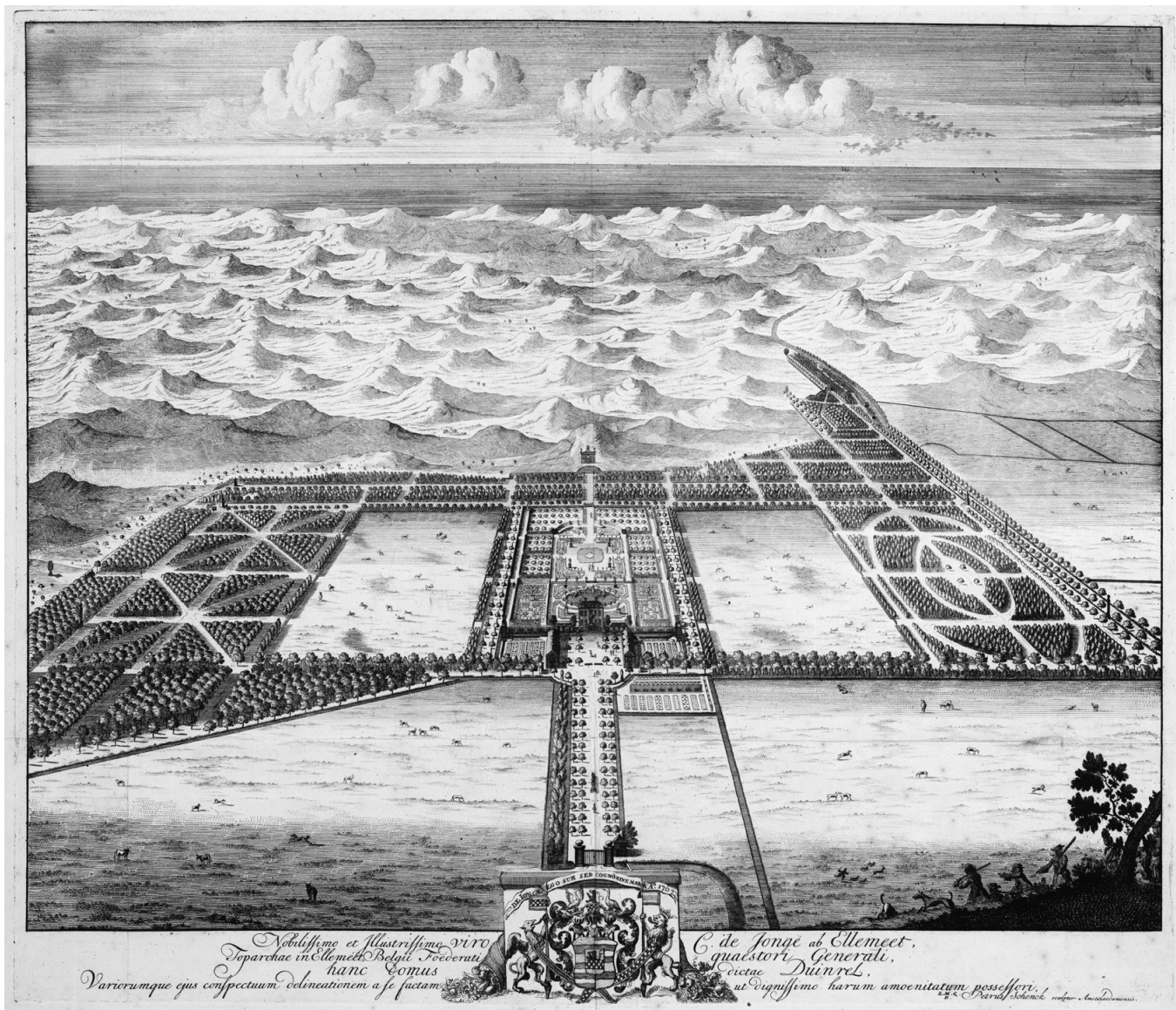
009

Buitenplaatsen bij Bergen (NH). Bewerking van de kaart *Territorii Bergensis accuratissima Descriptio*, J. Dou, 1655 (Noord-Hollands archief, Alkmaar). Op de rand van de jonge duinen en de strandvlakten werden langs de gehele Noordzeekust buitenplaatsen aangelegd, zoals Rijxdorp bij Wasenaar, Duinrell, Westervelt en Hof te Bergen. Het ontwerp van de tuin liep door in de duinen, waardoor het duinlandschap deel werd van de buitenplaats. Deze overgang zorgde voor contrast en de hoogteverschillen voor overzicht over de gehele tuin. Anthonis van Zurck begon in 1643 met de aanleg van de Hof te Bergen. Het grondplan bestond uit een noord-zuid georiënteerd rechthoekig vlak. Twee loodrecht op elkaar gelegen assen verbonden de tuin met de omgeving. De lengteas, ofwel de Kerklaan, verbond de duintoppen met de Bergermeerpolder. Dwars op deze middenas lag de Eeuwige Laan, die het duinlandschap met het dorp Bergen (kerktoren) verbond. Het gebied tussen de Eeuwige Laan en de Kijklaan, gelegen in de duinen, maakte deel uit van de tuin.

009

Country estates at Bergen in North Holland. Edited version of the *Territorii Bergensis accuratissima Descriptio* map, J. Dou, 1655 (North Holland Archives, Alkmaar). Estates such as Rijxdorp near Wasenaar, Duinrell, Westervelt and Hof te Bergen were built all the way along the North Sea coast, on the edge of the young dunes and the beaches. The design of the gardens extended into the dunes, so that the dune landscape became part of the estate. This transition created contrast, and the differences in height provided views of the entire garden. Anthonis van Zurck began building Hof te Bergen in 1643. The ground plan consisted of a north-south rectangular surface. Two perpendicular axes linked the garden to the surrounding area. The longitudinal axis, the road known as Kerklaan, linked the tops of the dunes to the Bergermeerpolder. At right angles to this central axis was another road, Eeuwige Laan, which linked the dune landscape to the village of Bergen (church tower). The area in the dunes between the two roads was part of the garden.

- Water / Water
- Buitenplaats / Estate
- Landhuis / Stately home
- Jonge duinen / Young dunes
- Centrale as / Central axis
- Kerk / Church
- Weg / Road

010
 Duinrell. *Domus dicta Duinrell*, P. Schenk, ca. 1707 (Regionaal Archief Leiden). Net als Hof te Bergen lag ook Duinrell bij Wassenaar op de grens van binnendünen en strandvlakte. De overgang van duin naar tuin werd gemarkeerd door een gebouwtje met beelden.

011
 Westervelt. Gravure door Hendrik de Leth uit *Het zegenpralent Kennemerlant*, Mattheus Brouërius van

Nidek, Amsterdam (Andries en Hendrik de Leth) 1732 (Noord-Hollands archief, Alkmaar). Blick vanaf het duin op het landschap. De overgang van duin naar tuin werd gemarkeerd door een solitair geplaatste boom.

010
 Duinrell. *Domus dicta Duinrell*, P. Schenk, c. 1707 (Leiden Regional Archives). Like Hof te Bergen, Duinrell near Wassenaar was located at the boundary between the inner dunes and the beach. The transition from the dunes to the garden was marked by a small building with sculptures.

011
 Westervelt. Engraving by Hendrik de Leth from *Het*

zegenpralent Kennemerlant, Mattheus Brouërius van Nidek, Amsterdam (Andries and Hendrik de Leth) 1732 (North Holland Archives, Alkmaar). **View of the landscape** from the dunes. The transition from the dunes to the garden was marked by a solitary tree.

012

Wassenaar. Bewerking van de kaart 't Hooge Heemraedschap van Delflant, N. en J. Cruquius, 1712 (Universiteitsbibliotheek, Vrije Universiteit, Amsterdam). Op de strandwallen bij Den Haag werden vele buitenplaatsen aangelegd, zoals Clingendael, Arentsburg en De Paauw. Meestal werden deze op de hoger gelegen strandwallen gesitueerd, maar in een enkel geval werd het natte gebied tussen de strandwallen gebruikt om een waterrijke tuin aan te leggen. De gronden van Clingendael, in bezit van de familie Doublet, lagen zowel op de strandvlakte als op de strandwallen. De siertuin met zijn karakteristieke langwerpige vorm lag precies tussen twee strandwallen in. In dit deel werden verschillende sloten en waterpartijen aangelegd. De op de strandwallen gelegen delen van het landgoed kregen een bestemming als weidegrond. De compositie van de siertuin werd gedomineerd door twee assen. Loodrecht op de hoofdrichting van de strandwallen lag de rijk beplante toegangsweg. Parallel aan de strandwallen liep de symmetrieas van de tuin, die de verschillende tuinkamers en het huis met elkaar verbond.

012

Wassenaar. Edited version of 't Hooge Heemraedschap van Delflant map, N. and J. Cruquius, 1712 (University library, VU University, Amsterdam). Many country estates were built on the sandy ridges near The Hague, such as Clingendael, Arentsburg and De Paauw – usually on the higher ridges, but occasionally the wetlands in between the ridges were used to create a garden with plenty of water. The Clingendael estate, owned by the Doublet family, was situated on both the beach and the sandy ridges. The ornamental garden with its characteristic oblong shape was in between the two ridges. Various ditches and ponds were created here. The parts of the estate located on the sandy ridges were used for grazing. The composition of the ornamental garden was dominated by two axes. At right angles to the main direction of the sandy ridges was the access road, which was lavishly planted with vegetation. Parallel to the sandy ridges was the symmetrical axis of the garden, which linked up the various sections of the garden and the house.

- Water / Water
- Buitenplaats / Estate
- Landhuis / Stately home
- Jonge duinen / Young dunes
- Strandwal / Old dune ridge
- Centrale as / Central axis
- Kerk / Church
- Weg / Road

013
 Vogelvlucht van Clingendael. Gravure door Daniël Stoopendaal, Amsterdam (N. Visscher) ca. 1700 (Haags Gemeentearchief). Op de achtergrond is zowel Den Haag als het omliggende bos- en duinlandschap zichtbaar.

013
 Bird's-eye view of Clingendael. Engraving by Daniël Stoopendaal, Amsterdam (N. Visscher) c. 1700 (The Hague Municipal Archives). Both The Hague and the surrounding woodland and dunes can be seen in the background.

3. Het kustlandschap als combinatie van duinen en vlakten

Het kustlandschap bestond uit een zone waarin hoge of jonge duinen afgewisseld werden met strandvlakten en lage duinen of strandwallen. Binnen dit landschapstype kunnen we duidelijk twee overgangen onderscheiden: de overgang van hoge duinen naar strandvlakten en die tussen strandwallen en strandvlakten. Daarnaast vormen de buitenplaatsen aan het oude Wijkermeer een aparte groep binnen de buitenplaatsen op de strandwallen, omdat ze vanwege de nabijheid van de hoge duinen kenmerken overnamen van de buitenplaatsen in de binnenduinstrand.

3a. Binnenduinstrand en veenweidegebieden
De grens tussen de vlakke veenweiden en het geaccidenteerde en ruigere duinlandschap vormde het decor voor verschillende grote, bekende buitenplaatsen. Het belangrijkste gemeenschappelijke kenmerk van de buitenplaatsen in de binnenduinstrand was de veelal grote omvang (Duinrell kende ooit een omvang van 262 ha). Het geometrische, rechthoekige patroon was breed van opzet en in de hoeken van de tuin werd het ruige, woeste duinlandschap opgenomen in de classicistische compositie, zoals het voorbeeld van Hof te Bergen laat zien.²⁸ De compositie van huis en tuin was veelal opgezet rond een hoofdas, die werd gedramatiseerd door verlenging van de oprijlaan die loodrecht op de duinen stond, waardoor de dwarsas min of meer aan de voet van de duinen kon liggen. Dit punt, de overgang van duin naar tuin, kon worden benadrukt door een specifiek element zoals een boom of een gebouwtje met beeld, bijvoorbeeld van Diana, de godin van de jacht. De jacht speelde een belangrijke rol op de buitenplaatsen, wat door de beelden werd gesymboliseerd.²⁹ Bij verschillende buitenplaatsen in de binnenduinen werden de bestaande rellen, bronnen en beken in het tuinontwerp opgenomen.

3b. Strandwallen en veenweiden
Wat opvalt bij de buitenplaatsen op de strandwallen is de sterke binding met de ondergrond, zoals bij Clingendael in Wassenaar. De maatvoering en de vorm van de tuin werden bepaald door de maat en de vorm van de strandwallen en de naastgelegen veenweidegebieden, wat vooral goed te zien is bij de kleinere strandwallen ten noorden van Den Haag alsook bij die ten zuiden van Haarlem. Als de as van de tuin parallel aan de strandwal werd aangelegd met dwars erop een tweede wegverbinding, ontstond een gridachtige structuur van wegen en waterwegen in het landschap die we terugvinden in de compositie van de buitenplaats zelf. Maar buitenplaatsen konden ook direct aan de weg worden aangelegd, waarbij de hoofdas

loodrecht op de weg kwam te liggen en de dwarsas over de strandwal. Het uitzicht over de strandwallen naar een dorp (de toren van de kerk) of naar naburige buitenplaatsen zorgde voor visuele relaties en benadrukte het langwerpige karakter van het veenweidelandschap dat eveneens behoorde tot de gronden van deze buitenplaatsen. Veel van deze buitenplaatsen werden omgeven door rijen bomen als windsingels om het verstuiwen van de duinen tegen te gaan.

3c. Oevers van het Wijkermeer

Aan de oevers van het Wijkermeer, aan de Herenweg bij Velsen en Beverwijk, lagen verschillende buitenplaatsen, waaronder Beeckestein. Die oevers bestonden deels uit strandwallen en waren deels het resultaat van de aanslibbing van het meer. Loodrecht op de oevers lagen de beken die het water uit de duinen naar het meer afvoerden; daaraan waren de belangrijkste buitenplaatsen aangelegd. De vorm van de buitenplaatsen was rechthoekig of vierkant en de middenas lag veelal loodrecht op de meeroever, terwijl het huis aan de weg was gesitueerd. De visuele verbinding met de Herenweg en het meer – veel buitenplaatsen kregen aan de muur langs de Herenweg een tuinhuis – moet kennelijk aanwezig zijn geweest. Reh cum suis noemden dit het landschapstheater met het Wijkermeer als toneel.³⁰

Conclusies

De overgang tussen twee verschillende Hollandse landschappen vormde het ideale decor voor de aanleg van een buitenplaats, waarin de belangrijkste ruimtelijke kenmerken van beide landschappen werden overgenomen. De ligging van veel buitenplaatsen werd bepaald door de grens in het geomorfologische landschap. Maatvoering, positionering en oriëntatie werden ingegeven door zowel de kenmerken van het cultuurlandschap als de specifieke geomorfologische verschillen op de locatie. Drie overgangen waren het geliefdste: langs de rivieren en in het copelandschap, in de droogmakerijen of de zandafgraving van 's Gravenland, op de grens tussen duinen en strandvlakten. In die laatste zijn drie onderverdelingen aan te brengen: de grens tussen jonge duinen en veenweidegebieden, die tussen strandwal en veenweidelandschap en, als verbijzondering, de oevers van het Wijkermeer. Opvallend is dat in buitenplaatsen die in eenzelfde landschapstype werden aangelegd, bepaalde compositorische elementen op vergelijkbare wijze werden toegepast, waardoor de buitenplaatsen landschapsarchitectonisch in groepen kunnen worden ingedeeld.

De buitenplaatsen in de verschillende groepen maakten niet alle gebruik van dezelfde ele-

28

Reh e.a., *Zee van land* (noot 13), pp. 254-255.

29

Dit gold voor Zorgvliet en Duinrell. Van Rijxdorp bij Wassenaar en Hof te Bergen is niet bekend welke beelden er aanwezig waren. Zie De Jong, *Natuur en kunst* (noot 5), p. 140.

30

Reh e.a., *Zee van land* (noot 13), pp. 254-255.

idea of this, two versions of each landscape transition were juxtaposed, focusing on one estate in order to identify the specific spatial features. In order to be able to compare the estates as well as possible, we chose ones that shared a number of key features: they were built between about 1640 and 1690¹⁸ or underwent a major transformation during that period; they were built by prominent citizens from the cities who had an interest in the new classicistic style of design; and they appear on extant topographical or other maps.¹⁹ The greatest difference between them was their location in the landscape. Their spatial features, such as their elementary geometric structure (if any), main axis, sight lines, shape and dimensions, the position of the main house and any major garden features, were then drawn in on historical illustrations and compared. Specific features of the natural landscape (geomorphology), the cultural landscape (type of reclamation) and the main infrastructures, such as roads and waterways, were drawn for each estate. A group-by-group analysis was made using the historical maps and ground plans and/or bird's-eye views, together with existing historical studies.²⁰

1. Roads or waterways and the peat bog reclamation landscape

In his 1726 travel journal, Haller wrote of the River Vecht 'Of all the roads in Holland, this is the hand-somest.'²¹ At the time, the river was seen as a thoroughfare. Country estate landscapes sprang up along well-known waterways such as the Vecht, the Amstel, the Gaasp and the Gein south-east of Amsterdam, the Spaarne near Haarlem, the Old Rhine round Leiden and the Vliet and the Schie round The Hague and Rotterdam.²² The position, size and orientation of the estates on the rivers were determined by the features of the cultural landscape: the peat bog reclamation landscape or *cope* divisions, and the river banks. The residences and tea pavilions were built right next to the river, as we can see from the illustrations in the *De Zegepralende Vecht*. Since the strip of land between the road and the river was often rather narrow, separate gardens were often created on the landward side of the road. A central axis linking the two gardens was often more or less perpendicular to the river, so that the central axes followed the long lines of the landscape. These estates ranged in overall size from 2 to 6 hectares.²³

However, it was not just waterways that formed the basis for the estates. Similar patterns for country estates can be observed in various places along roads, especially main roads as in the Kralingen district of Rotterdam, along the Schiedamse Hoge Zeedijk (a dyke near Hoboken)

and Van Vredenburgweg and Juliaaantje in Rijswijk.

2. Newly reclaimed seventeenth-century landscapes

'Over time, Almighty God has blessed Beemster so abundantly with all manner of things that it is now unmistakably North Holland's main Pleasure Garden ... and there is no more pleasing or delightful road in Holland than Volgerweg in Beemster, where all those fair and fine houses and orchards have been built,' wrote Leeghwater.²⁴ Various polders in Holland were used as locations for country estates, which were often viewed as investments in the polders. The map of Beemster shows some 46 country estates, such as Vredenburg. Watergraafsmeer had some 130 large and small country estates, and there are illustrations of other polders with various estates.²⁵ Small country estates were also built in polders in the southern part of Holland – Driemanspolder was said to contain 'pleasing estates' – although on a far smaller scale than in the northernmost part of the province.²⁶

The rectangular or more block-like structure of the polders determined the size and shape of the estates, as we can see from the map of the Beemster estates. Roads were important to the country estate landscapes in the polders: Volgerweg in Beemster, Middenweg in Watergraafsmeer and Voorweg in Driemanspolder were praised as 'delightful roads'. Even though it was possible to travel from the towns to the polders by boat, the estates were still not directly accessible, owing to the difference in water level. The gardens were smaller, from 1 to 5 hectares in area.²⁷ In the 's-Gravenland sand quarry, the plot structure of the sand excavated area was also followed when building estates.

3. The coastal landscape as a combination of dunes and plains

The coastal landscape consisted of a zone in which high or young dunes alternated with strand-flats and low dunes or old dune ridges. Within this type of landscape we can clearly identify two types of transition: from high dunes to strand-flats, and from sand ridges to strand-flats. In addition, the country estates next to the former Wijkmeer form a separate group among the estates on the sand ridges, for the proximity of the high dunes meant that they acquired some features of the estates in the inner dunes.

3a. The inner dunes and the peat meadow areas

The boundary between the flat peat meadows and the rougher dune landscape formed the setting for

18

From 1640 to 1690 the second generation of country estates was built; these were modelled on the stadtholders' palaces such as Honselersdijk. In the late seventeenth and early eighteenth centuries we can see a decline in the number of estates as the economic situation deteriorated.

19

Although the accuracy of the topographical maps is questionable, they are still the most reliable source. In paintings, engravings and so on, the actual situation was often distorted to enhance the composition. See E. de Jong, M. Dominicus-van Soest et al., *Aardse paradijen: de tuin in de Nederlandse kunst*, exhibition catalogue Frans Halsmuseum, Haarlem and Enschede, 1999.

20

This goes beyond the current classifications, in which the criteria are the function of the main house, the origin or the owners. For more on this, see H. W. M. van der Wijck, *De Nederlandse buitenplaats: aspecten van ontwikkeling, bescherming en herstel*, dissertation at Delft University of Technology (1974), Alphen aan den Rijn, Canaletto, 1982; De Jong, *Natuur en kunst* (note 5); V. Bezemer Sellers, *Courtly gardens in Holland (1600-1650)*, Amsterdam and Woodbridge, Architectura & Natura, 2001.

21

De Jong, *Natuur en kunst* (note 5), pp. 159-160.

22

Country estates with the same structure were built along such roads as Juliaaantje and Van Vredenburgweg near Rijswijk and Oliphantspad near Amsterdam, although they did not immediately adjoin waterways. That is why they are included in this group.

23

See, for example, the bird's-eye-view map *Het Oud Adelijk Huys en Ridderhofstad Ter Meer* by Hendrik de Leth, Amsterdam, 1739,

included in M. Donkersloot-de Vrij, *De Vechtstreek: oude kaarten en de geschiedenis van het landschap*, Weesp, Heureka, 1985, pp. 96-97.

24

Jan Adriaansz Leeghwater, 'Haerlemmermeerboek', in C. van der Woude, *Kronyck van Alckmaer* (1658), photographic reprint, Alkmaar, Ter Burg, 1973, p. 21, no. 67 (see also www.dbnl.org/tekst/leeg001haer01_01/leeg001haer01_01_0004.php, consulted on 27 February 2012).

25

Glaudemans, *Amsterdams Arcadia* (note 2), p. 184.

26

A. J. van der Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, Vol. 3, Gorinchem, Noordduyn, 1841, p. 519: 'not only very attractive by virtue of its fertile arable fields and meadows, but also because of the pleasing country estates and fine farmers' dwellings on the road from Gouda, Rotterdam, Gorinchem, Schoonhoven and Oudewater to The Hague.' Although described as country estates, they appear as farms on maps of the time.

27

The same pattern is found in Watergraafsmeer; see www.poldersporen.nl/buitens (6 April 2012).

menten in het landschap. In de binnenduinrand, op de strandwallen en langs de oevers van het Wijkmeer waren overgangen in hoogte, de vorm van de strandwallen of de beken en de geomorfologie, kortom het natuurlandschap, van doorslaggevend belang voor vorm, maat en positie van de buitenplaatsen. Verbindingen met wegen en waterwegen waren wel aanwezig, maar geen structurerend compositorisch element. De buitenplaatsen langs de rivieren en in de droogmakerijen werden veelal gedomineerd door de structuur en het ritme van het ontgonnen landschap, het cultuurlandschap, en de (water)wegen vormden er de kernstructuur van de buitenplaatsen. Juist de wegen en/of waterwegen waren van belang voor de positie van deze buitenplaatsen.

Een buitenplaats dient derhalve gedefinieerd te worden als een compositie van een aanzienlijk woonhuis met ontworpen tuin, tuinsieraden en bijgebouwen, die verbonden is met het omliggende landschap.

several large, famous estates. The main common feature of estates in the inner dunes was that they were often large (at one point Duinrell had an area of 262 hectares). The geometric, rectangular pattern was wide-ranging, and in the corners of the garden the untamed dune landscape was incorporated into the classicistic composition, as the example of the Hof te Bergen makes clear.²⁸ The composition of the house and the garden was often based on a main axis, which was made more dramatic by extending the drive at right angles to the dunes, so that the transverse axis was located more or less at the foot of the dunes. This point, the transition from the dunes to the garden, could be emphasised by a specific feature such as a tree, or a small building with a sculpture, such as Diana, the goddess of hunting. Hunting played an important part in the country estates, and this was symbolised by the sculptures.²⁹ In various estates in the inner dunes, the existing rills, springs and brooks were incorporated into the garden design.

3b. Sand ridges and peat meadows

What is striking about the country estates on the old dune ridges is their close connection to the subsoil, for example on the Clingendael estate in Wassenaar. The size and shape of the garden were determined by the size and shape of the sand ridges and the adjoining peat meadow areas, which can be seen most clearly on the narrower sand ridges north of The Hague and those south of Haarlem. If the axis of the garden was constructed parallel to the sand ridge, with a second road link at right angles to it, the result was a grid-like structure of roads and waterways in the landscape, which recurs in the composition of the estate. But estates could also be built right next to the road, with the main axis perpendicular to the road and the transverse axis along the old dune ridge. The view across the old dune ridges to a village (the church tower) or neighbouring estates created visual links and emphasised the oblong nature of the peat meadow landscape, which was also part of the estates' grounds. Many of these estates were surrounded by rows of trees that served as windbreaks to prevent the erosion of the dunes.

3c. Banks of the Wijkermeer

On the banks of the Wijkermeer lake, on the Herenweg near Velsen and Beverwijk, were several country estates, including Beeckestein. The banks partly consisted of old dune ridges and partly developed as the lake silted up. Perpendicular to the banks were the brooks that drained the water from the dunes into the lake, and it was here that the main estates were built. The estates were rectangular or square, and the central axis was often

perpendicular to the lakeshore, while the house was located on the road. There must have been a visual link with the Herenweg and the lake – many estates had a garden house by the wall along the Herenweg. Reh *et al.* called this the landscape theatre, with the lake as the stage.³⁰

Conclusions

The transition between two of Holland's different landscapes provided the ideal setting for country estates, incorporating the main spatial features of both landscapes. The location of many estates was determined by the boundary in the geomorphological landscape. Size, position and orientation were determined both by the features of the cultural landscape and by the specific geomorphological differences at the site. Three kinds of transitions were especially popular: along the rivers and in the *cope* landscape, in the polders or the 's Gravenland sand quarry, and on the boundary between dunes, sand ridges and strand-flats. The latter can in turn be divided into three groups: the boundary between young dunes and peat meadow areas, the boundary between sand ridges and peat meadow landscapes, and – an unusual feature – the banks of Wijkermeer. What is striking is that, in estates built in the same type of landscape, certain compositional features were used in similar ways, so that the estates can be divided into groups in terms of landscape architecture.

The estates in the various groups did not all make use of the same landscape features. In the inner dunes, on the sand ridges and along the shores of Wijkermeer, transitions in height, the shape of the old dune ridges or the brooks and the geomorphology – in other words, the natural landscape – were of crucial importance to the shape, size and position of the estates. There were links to roads and waterways, but these were not structural compositional features. The estates along the rivers and in the polders were often dominated by the structure and rhythm of the reclaimed landscape, the cultural landscape; and the roads and waterways formed the core structure of the estates. It was the roads and/or waterways themselves that determined the position of these estates.

A country estate must therefore be defined as a composition comprising a luxurious residence with a designed garden, garden ornaments and outbuildings, which is linked to the surrounding landscape.

28

Reh *et al.*, *Zee van land* (note 13), pp. 254-255.

29

This was true of Zorgvliet and Duinrell; it is not known which sculptures were erected at Rijxdorp near Wassenaar and Hof te Bergen. See De Jong, *Natuur en kunst* (note 5), p. 140.

30

Reh *et al.*, *Zee van land* (note 13), pp. 254-255.